

JAPONISME I ARQUITECTURA A CATALUNYA

Ricard Bru

Col·lecció **Singularitats**

JAPONISME I ARQUITECTURA A CATALUNYA

Col·lecció **Singularitats**

JAPONISME I ARQUITECTURA A CATALUNYA

Ricard Bru

ÍNDIX

9	INTRODUCCIÓ
13	EL FENOMEN GLOBAL DEL JAPONISME EN L'ARQUITECTURA D'OCCIDENT
13	Estudis sobre arquitectura japonesa a l'Europa del vuit-cents
32	Arquitectura japonesa a les primeres exposicions universals
55	Japonisme als interiors de la fi de segle: entre l'estructura i l'ornament
81	EL JAPONISME I L'ARQUITECTURA A CATALUNYA
84	El primer japonisme en l'arquitectura i la decoració d'interiors
98	El Pavelló Imperial Japonès de 1881
110	Bruno Cuadros, la Casa dels Paraigües
123	El pavelló i la casa japonesa de l'Exposició Universal de 1888
131	El cas d'Antoni Gaudí: natura i ornament
142	Gaudí a l'Exposició Universal: de les cases filipines al Palau Güell
151	La Casa Vicens
164	Els salons i les recreacions del japonisme
184	Lluís Domènech i Montaner i les arts del Japó
199	La simbiosi amb l'arquitectura modernista
211	EPÍLEG
223	SELECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

INTRODUCCIÓ

Al llarg del segle xx, l'arquitectura japonesa va tenir un paper destacat en la manera com des d'Occident es van anar repensant l'arquitectura, la jardineria i la relació que les construccions humanes havien de tenir amb el paisatge i amb la natura. Segurament un dels exemples més coneguts d'aquest vincle de l'arquitectura amb la tradició japonesa el proporciona Frank Lloyd Wright, malgrat que van ser molts més els qui, o bé de manera passatgera, o bé recurrentment, van sentir-se atrets pels models i els plantejaments arquitectònics del Japó i per la forma com tradicionalment els japonesos havien sabut treballar l'espai i la seva conjunció amb la natura. De totes maneres, abans que això passés, al llarg de la segona meitat del segle XIX tant Europa com els Estats Units van viure, amb l'esclat del japonisme, un procés de descoberta progressiva de l'arquitectura nipona. Els pavellons aixecats a les grans exposicions internacionals, les descobertes fetes *in situ* a l'arxipèlag o bé les troballes en llibres, revistes, fotografies i repertoris gràfics, van permetre que el coneixement de l'arquitectura japonesa, així com la decoració d'interiors a la manera japonesa, s'anessin introduint a Europa i als Estats Units durant les últimes dècades del vuit-cents. En darrer terme, aquesta descoberta en temps de l'eclecticisme i els historicismes va permetre enriquir les possibilitats expressives del fenomen del japonisme amb propostes de tota mena destinades a decorar, embellir i renovar tant les façanes com els interiors de les cases de les classes mitjanes i benestants. Aquest ha estat, doncs, el tema al qual hem volgut dedicar la nostra recerca, per bé que focalitzant-nos i centrant-nos en Catalunya.

Els estudis sobre japonisme han abordat històricament l'anàlisi de l'arquitectura i la decoració ja des dels seus inicis, amb aportacions destacades com el llibre *The Japanese influence in America* (1963), de Clay Lancaster, o bé la tesi de Geneviève Lacambre *Le rôle du Japon dans l'évolution de l'habitation et son décor en France*, presentada l'any 1964 a l'École du Louvre. A aquestes, s'hi han anat sumant al llarg dels anys recerques com les d'Anna Basham, Irène Vogel Chevroulet, Jean-Sébastien Cluzel, Christiane Demeulenaere-Douyere, Suzanne Esmein, Nicolas Fiévé, Anna Kerviel, Chantal Kozyreff, Caroline Mathieu, Albert Maumené, Julia Meech, Linda Merrill, Kevin Nute i Agnès Salacroup-Buchard. D'aquesta manera, les aportacions internacionals sobre japonisme han anat fent avenços significatius en el camp de l'arquitectura, amb propostes recents com la celebració del simposi virtual «Japonisme in architecture and space: from the 1860s to today», organitzat per la Society for the Study of Japonisme l'octubre de 2020, en plena pandèmia, o bé la publicació de nous articles i monografies, com és especialment el cas del volum *Japonisme and architecture in France 1550-1930*, dirigit per Jean-Sébastien Cluzel. Pel que fa a Catalunya, d'ençà de la presentació de l'exposició «Japonisme. La fascinació per l'art japonès» al CaixaForum l'any 2013, també s'han fet noves aportacions, com l'estudi de Núria Gil sobre les vidrieres japonistes del modernisme publicat a la revista *Journal of Japonisme*, els treballs de Tokutoshi Torii sobre Gaudí i el Japó, o bé altres d'especialitzats que han anat tractant aspectes puntuals d'aquest fenomen, relacionant-lo amb els arquitectes Lluís Domènech i Montaner i Josep Vilaseca i amb les arts del modernisme. Mancava, però, una visió de conjunt, una aproximació que, recollint aportacions passades i recerques recents, permetés situar de nou el japonisme viscut a Catalunya dins del panorama internacional.

El coneixement que Occident va rebre de l'arquitectura japonesa abans del 1900 va ser limitat i l'impacte del japonisme en l'arquitectura europea, com veurem, es va basar més en la còpia de motius i en una renovació dels repertoris decoratius que no pas en l'autèntica assimilació dels principis estructurals i funcionals que regien l'arquitectura nipona. Són diversos els factors que van incidir en aquest fet: no tan sols la sòlida tradició arquitectònica europea, sinó també el fet que la tradició del Japó es va difondre en el temps de les exposicions

universals a partir d'uns edificis que transmetien unes qualitats de senzillesa, racionalitat, netedat, funcionalitat i pobresa de materials que distaven molt dels gustos d'una societat i una època que, en termes generals, admiraven l'ostentació, el luxe i l'exuberància. De totes les arts del Japó, l'arquitectura sovint era la més menystinguda i per això es relegava a un segon terme: «l'architecture n'est pas, il faut en convenir, le côté de l'art le plus favorable sous lequel les Japonais se présentent à nous».¹ En conseqüència, si prenem també en consideració la dificultat d'implementar certes dinàmiques constructives idiosincràtiques del Japó, es pot afirmar que, a la pràctica, l'arquitectura d'aquest país no va començar a ser compresa i admirada des d'una òptica moderna fins al segle xx, gràcies al treball d'arquitectes com Hermann Muthesius, Frank Lloyd Wright, Charles Rennie Mackintosh, Bruno Taut, Walter Gropius, Richard Neutra i Charlotte Perriand. En el cas català, per tant, el japonisme aplicat a l'arquitectura també l'haurem d'entendre com l'extensió d'un fenomen eminentment decoratiu, no pas estructural, arrelat a finals del vuit-cents. Alguns dels models de l'arquitectura japonesa tradicional no es van començar a aplicar de manera substancial fins poc abans de la Guerra Civil, però, tanmateix, el japonisme entès com a decoració dels espais interiors va esdevenir un fenomen molt estès en el si de l'arquitectura del 1900 i, per tant, pot ser abordat com a tema d'estudi pel fet que respon a un context i unes singularitats que li són pròpies.

El llibre que el lector té a les mans s'estructura en dos grans apartats: en el primer es presenta i s'explora el fenomen internacional d'una manera global i introductòria i serveix com a context en el qual inscrivim el segon gran apartat, el gruix principal de l'obra, dedicat al japonisme a Catalunya, amb un èmfasi especial en el seu epicentre d'irradiació, Barcelona. Els continguts que s'hi desenvolupen són el fruit d'una recerca que es va iniciar amb la tesi doctoral *La presència del Japó a les arts de la Barcelona del vuit-cents (1868-1888)*, dirigida per Teresa-M. Sala i defensada l'any 2010 a la Universitat de Barcelona. D'aleshores ençà, i especialment en l'època que va coincidir amb el procés de restauració de la Casa Vicens d'Antoni Gaudí,

¹ FRESNES, L. de (1878). «Le Japon a l'exposition». *L'Exposition Universelle de 1878 Illustré*, núm. 118 (maig), pàg. 512.

vam emprendre un projecte de recerca sobre l'arquitecte i el japonisme que va servir per crear una estructura argumental que al llarg dels anys s'ha anat enriuint amb noves referències, lectures, descobertes i reflexions. En part, aquesta història restava pendent de ser explicada a casa nostra i, encoratjats per Teresa-M. Sala, finalment vam decidir posar ordre a totes les notícies recollides i presentar-ne les conclusions a manera de llibre dins del marc de la col·lecció Singularitats del Grup de Recerca en Història de l'Art i del Disseny Contemporanis (GRACMON), precisament on vam començar tota la recerca doctoral. En aquest sentit, no voldríem deixar de subratllar i agrair l'ajuda generosa de nombroses persones que han permès concloure el projecte amb èxit: Joan Abellà, Sabine Armengol, Bonaventura Bassegoda, Carme Carreño, Assumpta Dangla, Pilar Delgado, Jordi Falgàs, Isabel Fournier, Mireia Freixa, Núria Gil, Marita Gomis, Xavier Jové, Juan José Lahuerta, Francis Leroy, Celestina Losada, Alicia Monche, Mónica Piera, Anna Plans, Jordi Riera, Teresa-M. Sala, Tokutoshi Torii i Jean Marie Varnier. Tots ells, des del seu camp de treball i la seva expertesa, m'han guiat, orientat, ajudat i aconsellat per tal d'enriquir els continguts d'aquesta obra. A tots ells, i a la família, moltes gràcies.

EL FENOMEN GLOBAL DEL JAPONISME EN L'ARQUITECTURA D'OCCIDENT

Estudis sobre arquitectura japonesa a l'Europa del vuit-cents

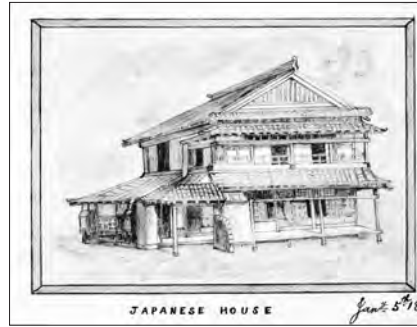
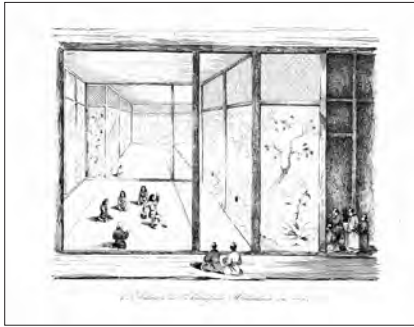
Els orígens de la descoberta de l'arquitectura japonesa pels ulls europeus cal anar-los a buscar al segle XVI, quan les rutes marítimes i els viatges d'exploradors van donar peu a les primeres comunicacions i intercanvis amb el Japó. Al llarg de la segona meitat d'aquest segle i fins a principis del XVII, l'arxipèlag va mantenir les primeres relacions fluides amb Occident gràcies principalment al contacte amb mercaders i missioners. Aquest va ser, però, un primer capítol de la història de curta durada, ja que les relacions interculturals viscudes durant el període Azuchi-Momoyama (1568-1615) van ser fructíferes, però es van cloure ben aviat, a principis del segle XVII, amb el *shōgunat* de la família Tokugawa, que va optar per expulsar els estrangers i tancar el país per allunyar-lo d'ingerències externes. Amb tot, malgrat l'aïllament del territori japonès decretat al segle XVII, al llarg del període Edo (1615-1868) i especialment durant la primera meitat del segle XIX van començar a aparèixer a Europa publicacions que s'inclouïen il·lustracions i descripcions més o menys fidedignes de l'arquitectura del país. En general, però, eren imatges i comentaris breus que van mantenir l'arquitectura japonesa en una penombra de misteri. Els pocs europeus que van trepitjar terra japonesa hi van arribar des de l'illa holandesa de Dejima, a l'extrem sud del país, i sota el ferm control del *shōgunat*, de manera que fins a mitjan segle XIX el Japó es va mantenir en l'imaginari occidental com un territori llunyà marcat

per les incomputables històries de martiris cristians i matisat posteriorment a través del comerç d'objectes de luxe de laca i porcellana. En tot cas, les restriccions instaurades al llarg de més de dos-cents anys van ser tantes que es pot afirmar que fins al 1854 van ser molt poques les persones que, sense néixer-hi, van arribar a trepitjar el Japó.

Les primeres referències del Japó les havia aportat Marco Polo al segle XIV en parlar de Cipangu, una illa fabulosament rica on, a més d'abundar-hi les pedres precioses, els edificis podien arribar a ser fets d'or. Marco Polo mai no va arribar a l'arxipèlag i la seva descripció d'un gran palau d'or devia ser fruit d'haver sentit a parlar, durant el seu pas per la Xina, d'un temple budista fet construir l'any 1124 per Fujiwara Kiyoshige. El cert, però, és que la descoberta del Japó no es va produir fins l'any 1543. Des d'aleshores fins a principis del segle XVII es va viure un intens intercanvi cultural que va afavorir l'arribada de les primeres descripcions de les formes de vida, les tradicions i la cultura japonesa.

Ara no és el moment d'intentar repassar l'extensa bibliografia publicada sobre el Japó al llarg del període Edo, però senzillament donant un cop d'ull a les obres de referència dels segles XVII i XVIII d'autors com Arnoldus Montanus, Engelbert Kaempfer, Pierre François Xavier de Charlevoix, Carl Peter Thunberg, Isaac Titsingh, J. F. van Overmeer Fisscher, Philippe Franz von Siebold o Charles Macfarlane, es fa palesa l'existència de referències a l'austera i senzilla, però alhora sòlida i exquisida, tradició constructiva japonesa, com les que va deixar anotades João Rodrigues Tsuzu en parlar de les cases de la cerimònia del te descobertes a finals del segle XVI.² Entre elles, la publicació més ambiciosa va ser *Nippon: Archiv zur Beschreibung von Japan* (1832-1852), de Philippe Franz von Siebold, obra que incloïa desenes d'imatges de temples i edificis. Si bé l'obra original no es va arribar a completar i va tenir molt poca difusió, entre 1838 i 1840 en va aparèixer una edició reduïda en francès (*Voyage au Japon, exécuté pendant les années 1823 à 1830*) que va tenir un gran impacte

² CLUZEL, Jean-Sébastien (2018). «L'avant 1854. Aux sources du japonisme architectural». A: *Le japonisme architectural en France. 1550-1930*. Gant: Faton, pàgs. 39-57.

A l'esquerra, audiència de l'ambaixada holandesa al castell d'Edo l'any 1776. Il·lustració de Louis de Sainsons, gravada per Beyer i reproduïda l'any 1834 a *Voyage pittoresque autour du monde*, de Jules-Sébastien-César Dumont d'Urville. Arxiu de l'autor.

i a partir de la qual posteriorment se'n van anar traduint extractes arreu d'Europa. *Nippon* es va presentar com una publicació enciclopèdica nascuda arran de la primera estada de Siebold al Japó entre 1823 i 1829 i en la qual l'arquitectura va quedar ben representada tant mitjançant descripcions escrites de pròpia mà per Siebold com a través de diverses il·lustracions, moltes encarregades a artistes japonesos. Amb tot i malgrat l'existència d'aquestes primeres fonts, el canvi substancial quant a l'accés al coneixement del Japó va arribar a partir del moment en què el país va permetre l'accés dels estrangers al seu territori.

Tan bon punt el Japó va signar els primers tractats internacionals, diplomàtics, comerciants i viatgers van començar a accedir al país i van tenir l'oportunitat de descobrir l'arquitectura japonesa i, tot seguit, començar-la a descriure, il·lustrar, fotografar i difondre pels mitjans més diversos, ja fossin llibres de viatge, ja fossin àlbums fotogràfics, articles en revistes de divulgació, publicacions especialitzades, conferències o exposicions.³ Durant les dècades de 1850, 1860 i 1870, per tant, van començar a aparèixer tota mena d'opinions. Alguns, com Pemberton Hodgson, John Leighton, Charles de Chassiron o Rudolph Lindau, atrets i encuriosits per unes formes de vida tan diferents, van posar una cura especial a descriure habitatges,

A la dreta, casa japonesa dibuixada l'any 1871 per James E. Jeffreys a partir d'un gravat publicat el 1838 per Philippe Franz von Siebold a l'obra *Voyage au Japon*. Arxiu de l'autor.

³ CLUZEL, Jean-Sébastien (2015). «Traduire l'architecture japonaise au XIXe siècle». A: CARVAIS, Robert et al. *Traduire l'architecture: Texte et image: un passage vers la création*. París: Picard, pàgs. 245-258. CLUZEL, Jean-Sébastien (2018). «1854-1914. Une période peu regardée». A: *Le japonisme architectural en France*, op. cit., pàgs. 99-115.

temples i espais interiors, dels quals destacaven la polivalència, la simplicitat i la dignitat, mentre que d'altres, com Laurence Oliphant, se sentiren desencisats per una arquitectura «so unpretending that they are by no means imposing».⁴ Potser alguns, a la recerca dels temples d'or de Marco Polo, van quedar decebuts en trobar-se amb construccions de fusta i de bambú. De fet, en aquests primers judicis sorprenen comprovar que ràpidament va estendre's la idea que el país no tenia ni tradició escultòrica ni tampoc arquitectònica. Així ho van subratllar, per exemple, Francis L. Hawks en la narració de l'expedició de Matthew C. Perry publicada el 1856, on destacava que, «with the exception of a temple or a gateway here and there, which, in comparison with the surrounding low houses, appeared somewhat imposing, there were no buildings seen which impressed the Americans with a high idea of Japanese architecture».⁵ Si tenim en compte que, des d'una mirada vuitcentista, les cases i els habitatges comuns no eren considerats pròpiament arquitectura, l'opinió de Hawks va ser compartida pels membres d'altres expedicions, com James D. Johnston, tinent de la marina nord-americana de la fragata *USS Powhatan* que, després del seu pas pel Japó, també va sentenciar que a l'arxipèlag no hi havia arquitectura. No era apreciada ni considerada en termes artístics perquè tant els terratrèmols com les característiques dels edificis, amb estructures baixes de fusta, determinaven que les construccions tinguessin un caràcter necessàriament temporal.⁶ Així de contundent i categòric va ser també Sir Rutherford Alcock, el primer cònsol britànic al Japó. En dates similars a aquelles en què hi viatjà Johnston, entre 1859 i 1862, Alcock va encapçalar la legació establerta al temple Tōzen-ji d'Edo i l'any 1863 va deixar escrits diversos comentaris al seu popular llibre *The capital of the Tycoon*:

⁴ OLIPHANT, Laurence (1869). *Narrative of the earl of Elgin's mission to China and Japan in the years 1857, '58, '59*. Nova York: Harper & Brothers, pàg. 384.

⁵ HAWKS L., Francis (1856). *Narrative of the expedition of an American squadron to the China seas and Japan performed in the years 1852, 1853, and 1854*. Washington: Beverley Tucker, pàg. 530.

⁶ JOHNSTON, James D. (1861). *China and Japan: Being a narrative of the cruise of the U.S. Steam-Frigate *Oiwhatan*, in the years 1857, '58, '59 and '60*. Filadèlfia: Charles Desilver, pàg. 405.

As to the size and value of private or of public buildings, it would go hard with the Japanese if their civilization, either mental or moral, were to be judged by such a test. They have no architecture. They live on a volcanic soil, the surface of which is affected with a tertian ague, thus denying the first conditions of the builder, a stable foundation, and imposing a law of construction fatal to all architectural pretensions or excellence.⁷

Curiosament, Alcock, tot i que afirmava que al Japó no hi havia arquitectura, va escollir una fotografia de la porta del temple Zōjōji d'Edo, una de les mostres de l'arquitectura més ostentosa i esplèndida dels Tokugawa, per acompanyar l'inici del segon volum de la seva obra, però quinze anys més tard, en publicar *Art and art industries in Japan* (1878), encara mantenia el mateix criteri: «In architecture, the Japanese, like their neighbours, the Chinese, have produced scarcely anything».⁸ De totes maneres, no tothom compartia la mateixa impressió que Alcock. Altres van mirar el país amb menys prejudicis i van saber veure en les construccions del Japó aspectes originals que van començar a ser analitzats, comentats i valorats des de punts de vista diversos. Així, simultàniament a l'aparició de *The capital of the Tycoon*, aquell mateix 1863 Robert Fortune va publicar a Londres el llibre *Yedo and Peking*, en el qual elogiava amb admiració les cobertes dels temples japonesos: «never in any other part of the world, have I seen such beautiful thatching».⁹ La bellesa de la construcció, l'elegància de les proporcions, la netedat de les formes i la cura dels jardins, pas a pas van anar enriquint la mirada amb unes solucions arquitectòniques i d'espai que, amb el temps, s'acabarien fent populars a Occident.

A partir de mitjan segle XIX, la quantitat d'il·lustracions del Japó, de les seves ciutats, de les seves arts i de la seva arquitectura va créixer d'una manera substancial i significativa. Inicialment van dominar les il·lustracions i els gravats fets a Occident a partir de fonts se-

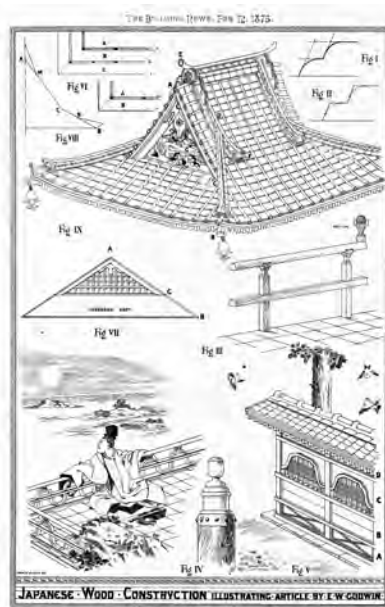
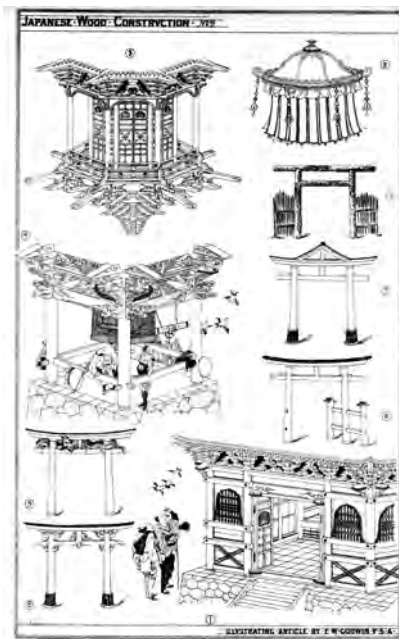
⁷ ALCOCK, Rutherford (1863). *The capital of the Tycoon: A narrative of a three years residence in Japan*. Vol. II. Nova York: The Bradley Company, pàg. 240.

⁸ ALCOCK, Rutherford (1878). *Art and art industries in Japan*. Londres: Virtue and Co., pàgs. 15-16.

⁹ FORTUNE, Robert (1863). *Yedo and Peking*. Londres: John Murray, pàg. 50.

cundàries i llibres europeus de dècades anteriors, però ben aviat l'estada al Japó d'il·lustradors com Charles Wirgman i l'arribada de viatgers i de fonts primàries van permetre que l'imaginari visual europeu del Japó canviés radicalment. Alhora, publicacions periòdiques com *Le Tour du Monde* o *The Illustrated London News* van començar a omplir les pàgines amb gravats que mostraven tota mena de temples, santuaris, habitatges i arquitectura, tant urbana com rural, i també van anar desembarcant en massa llibres, estampes i fotografies acolorides que donaven vida a molts d'aquells espais i edificis desconeguts. A tall d'exemple, es podria esmentar el cas d'Aimé Humbert i els seus dos volums de *Le Japon illustré* (1870), il·lustrats profusament amb 462 gravats, paradigmàtic de com aquestes publicacions van esdevenir una font per a la il·lustració d'articles en diaris, revistes i llibres posteriors. Totes aquestes imatges van atraure també els qui, com Edward W. Godwin, des d'un primer moment es van sentir atrets i interessats per l'arquitectura japonesa.

D'entrada, més enllà de la presentació d'exemples autèntics de cases importades del Japó per ser muntades i exhibides temporal-

Fragments del cinquè volum del *Manga* de Katsushika Hokusai, dedicat parcialment a l'arquitectura religiosa, seleccionats i copiats per Edward William Godwin per a la revista *The Building News* dels dies 12 i 19 de febrer de 1875. Arxiu de l'autor.

ment a les exposicions internacionals, el coneixement precís de l'arquitectura japonesa va ser difícil d'assolir. Per això, arquitectes i artistes sovint van recórrer a l'estudi de fotografies, estampes i llibres il·lustrats que complementaven les descripcions escrites. En aquest sentit, Anglaterra va ser un dels països on de manera més primerenca es va generar un interès clar i decidit per estudiar i difondre aquesta arquitectura.¹⁰ Arran d'aquest desig de coneixement van aparèixer els primers articles i llibres dedicats a les arts del Japó en els quals la tradició arquitectònica tenia un paper destacat, com ara els que va publicar l'arquitecte Edward William Godwin el febrer de 1875 a la revista *The Building News*, dedicats a les construccions de fusta japonesa.¹¹ És probable que, a més de comprar llibres com el d'Aimé Humbert i volums il·lustrats com els de Hokusai, Godwin visités freqüentment el British Museum, que aleshores ja tenia una col·lecció japonesa significativa. Això no obstant, tot i l'abundant producció bibliogràfica vinculada al Japó, encara va caldre esperar tres anys perquè es publicuessin els primers estudis acadèmics dedicats a l'arquitectura japonesa. De nou, no es van publicar en cap llibre, sinó que van ser una sèrie d'articles escrits per l'arquitecte Josiah Conder i apareguts a Londres a partir de 1878.

Josiah Conder, format al South Kensington Museum i graduat per la Universitat de Londres, va començar la seva trajectòria treballant com a aprenent de l'arquitecte Thomas Roger Smith i, després, com a assistent de William Burges, arquitecte que, juntament amb Godwin, s'havia interessat d'una manera pionera per les arts del Japó. Tenia tan sols vint-i-quatre anys quan, just després de guanyar el prestigiós concurs Soane Medallion Competition, que organitzava el Royal Institute of British Architects, va ser convidat pel Govern japonès per ocupar una plaça de professor d'arquitectura a l'Escola Imperial d'Enginyers de Tòquio, acabada de crear, a fi d'implemen-

¹⁰ BASHAM, Anna (2010). «The changing perceptions of Japanese architecture 1862-1919». A: *Britain and Japan: Biographical portraits*. Vol. VII. Leiden: Brill, pàgs. 487-500.

¹¹ WILKINSON, Nancy B. (1999). «E. W. Godwin and japonisme in England». A: WEBER SOROS, Susan (ed.). *E. W. Godwin, aesthetic movement architect and designer*. Nova York: Yale University Press, pàg. 85.